

Νίκος Μπούζας

Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΟ 1984

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη του αριθμού των φτωχών για τις χώρες της Ε.Ο.Κ. υπογραμμίζουν τις αυξητικές του τάσεις. Υπολογίζεται ότι τα 30 εκατομμύρια των φτωχών ατόμων του 1984 ανέρχονται σε 45 εκατομμύρια το 1988 (Delors J. 1988, σ. 3). Τούτο σημαίνει ότι ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα των κοινωνιών αυτών περιέρχεται σε κατάσταση ανέχειας.

Η παραπάνω εκτίμηση δεν μπορεί να θεωρηθεί παρά ενδεικτική για πολλούς λόγους. Κατ' αρχήν, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα κράτη-μέλη δεν χρησιμοποιούν για την κατάταξη των ατόμων/οικοκυριών τα ίδια όρια εισοδήματος, κατανάλωσης ή κοινωνικών σχέσεων (Room G. 1987, σ. 8). Έτσι, η κατάσταση της φτώχειας διαφέρει από χώρα σε χώρα όχι μόνο ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης και τους ισχύοντες θεσμούς διανομής/αναδιανομής του εισοδήματος, αλλά και λόγω του τρόπου υπολογισμού της. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι οι φτωχοί των κρατών-μελών δεν αντιμετωπίζουν ενιαία επίπεδα ανέχειας. Επίσης, η εκτίμηση αυτή δεν αποκαλύπτει ότι οι εξελίξεις του αριθμού των φτωχών δεν υπήρξαν ομόρροπες για όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ο.Κ. (Room G. 1987, σ. 9-11), ούτε και συνυπολογίζει τις μεταβολές στην ένταση του φαινομένου της φτώχειας.

Παρά τον ενδεικτικό χαρακτήρα της παραπάνω εκτίμησης, η σημειωθείσα κατά την τελευταία πενταετία αύξηση του αριθμού των φτωχών στις χώρες της Ε.Ο.Κ., μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για την επανεξέταση της (αν)αποτελεσματικότητας των ισχυόντων οικονομικών συστημάτων,¹ όσο

1. Το εάν και σε ποιο βαθμό η αύξηση του αριθμού των φτωχών οφείλεται στην αποτελεσματικότητα ή αναποτελεσματικότητα των ισχυόντων οικονομικών συστημάτων δεν θα μας

και του κράτους πρόνοιας (Delors J. 1988, σ. 9-11). Ακόμη μπορεί να εκληφθεί ως «ένδειξη» της ανάγκης συνέχισης των προσπαθειών για την καταπολέμηση της φτώχειας.² Τέλος, η αύξηση του αριθμού των φτωχών υποδεικνύει την ανάγκη για τη διερεύνηση όχι μόνο των ποσοτικών και ποιοτικών διαστάσεων του φαινομένου, αλλά και των αιτιών που το διαιωνίζουν. Η ανάγκη αυτή παρουσιάζεται πρώτη σε προτεραιότητα και σημασία, εάν δεχτούμε ότι η «άριστη» γνώση ενός φαινομένου εξασφαλίζει την ικανοποιητική απόδοση των μέτρων πολιτικής. Ειδικότερα, η περίπτωση του φαινομένου της φτώχειας αναγορεύεται σε πρώτιστη αναγκαιότητα, αφού οι γνώσεις μας γύρω από αυτό είναι ακόμη περιορισμένες.

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει ορισμένες διαστάσεις του φαινομένου της φτώχειας με βάση την πληροφόρηση που παρέχει το δημοσίευμα: Σ. Καραγιωργας, Κ. Κασιμάτη, Ν. Πανταζίδης (1988) *Έρευνα για τη Σύνθεση και την Κατανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα* — «Μέρος πρώτο: αποτελέσματα για την Περιοχή της Πρωτεύουσας» Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.

Πέραν των εισαγωγικών παρατηρήσεων το άρθρο αυτό περιέχει τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα αναφέρονται με συντομία οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί καθώς και η μεθοδολογία μέτρησης του φαινομένου της φτώχειας. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο, αφ' ενός γιατί υπάρχει άμεση και θετική συνάρτηση μεταξύ του τι θεωρείται φτώχεια και του πώς μετριέται και αφ' ετέρου για να αιτιολογηθεί η πρόκριση του ορισμού, που θα εφαρμοσθεί, έναντι των άλλων. Στη δεύτερη χαρτογραφούνται τα κυριότερα χαρακτηριστικά των φτωχών νοικοκυριών της περιοχής των Αθηνών με βάση ορισμένες μετρήσεις που στηρίχθηκαν στο εμπειρικό υλικό της έρευνας που αναφέρθηκε. Εδώ όμως θα πρέπει να γίνει μια ουσιαστική διευκρίνιση που αφορά στην αδυναμία κάλυψης του παραπάνω σκοπού για το λόγο ότι το συγκεκριμένο δημοσίευμα δεν περιέχει κατανομές του καθαρού εισοδήματος του νοικοκυριού σε συνάρτηση με τη σύνθεσή του, το επάγγελμα του υπεύθυνου του νοικοκυριού, τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, στον οποίο εργάζονται τα μέλη των νοικοκυριών, τον αριθμό των εργαζομένων σε κάθε ομάδα νοικοκυριών μεγέθους i ατόμων ($i=1, 2, \dots, 6+$). Έτσι, η μόνη διάσταση που

απασχολήσει εδώ. Ο λόγος είναι ότι το παραπάνω θέμα εμπίπτει στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη/ύφεση και τη φτώχεια. Όμως ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να συμβουλευθεί —ενδεικτικά— τα άρθρα: J.R. Thorton, R.J. Agnello and Ch. R. Link. 1978. "Poverty and economic growth: trickle down peters out" *Economic Inquiry* Vol. XVI: 385-394. B.T. Hirsch. 1980. "Poverty and Economic Growth: Has Trickle Down Petered out?" *Economic Inquiry* Vol. XVIII: 151-158. J.R. Thorton, R.J. Agnello and Ch. R. Link. 1980. "Poverty and Economic Growth: Trickle Down Has Petered Out" *Economic Inquiry* Vol. XVIII: 159-163.

2. Ήδη στην ΕΟΚ συζητείται το τρίτο πρόγραμμα καταπολέμησης της φτώχειας, το οποίο θα είναι συνέχεια των δύο προηγούμενων πειραματικών προγραμμάτων.

προσφέρεται για ανάλυση είναι αυτή της κατανομής του καθαρού εισοδήματος σε σχέση με το μέγεθος του νοικοκυριού.

Συνέπεια των παραπάνω είναι η περιορισμένη έκταση του παρόντος άρθρου, αλλά και οι περιορισμένες δυνατότητες ανάπτυξης ενός ερμηνευτικού πλαίσιου, το οποίο θα αποτελέσει το αντικείμενο της τρίτης ενότητας. Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιασθεί μια πρώτη —αλλά ενδεικτική για λόγους που θα αναπτυχθούν στο οικείο σημείο— διαχρονική ανάλυση του φαινομένου με σκοπό την αιτιολόγησή του.

Το άρθρο κλείνει με μία σύντομη ανασκόπηση των επιμέρους συμπερασμάτων.

Συνοπτικά, οι σκοποί του παρόντος άρθρου περιορίζονται στην παρουσίαση της μέχρι τώρα συζήτησης γύρω από τον εννοιολογικό και μεθοδολογικό προσδιορισμό της φτώχειας, τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στα δημογραφικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού και τη φτώχεια και τέλος την παρουσίαση θεμάτων για περαιτέρω μελέτη.

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΤΗΣ

Είναι γνωστό ότι από τον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου φτώχεια εξαρτώνται όχι μόνο οι μεθοδολογίες μέτρησής της, αλλά και το μέγεθος των διαστάσεών της. Αποδείξη τούτου είναι το συμπέρασμα ότι η εφαρμογή διαφορετικών ορισμών της φτώχειας στα ίδια στοιχεία δίνει διαφορετικές διαστάσεις στο φαινόμενο (Morris and Preston 1986, σ. 301-303 και Hagenaars A. - de Vos K. 1988, σ. 217-220). Γι' αυτό, πριν προχωρήσουμε στη μέτρηση, εκτιμούμε ότι θα είναι χρήσιμη, μια σύντομη αναφορά στους εννοιολογικούς προσδιορισμούς. Χωρίς αμφιβολία, η μη ύπαρξη ενιαίας θεωρίας ή θεώρησης του φαινομένου έχει δώσει λαβή για την ανάπτυξη διαφορετικών, και σε πολλά σημεία αντικρουόμενων, απόψεων τόσο ως προς τα αίτια που το δημιουργούν, όσο και ως προς την πολιτική που θα πρέπει να εφαρμοσθεί για να εξαλειφθεί.³ Γενικά πάντως, οι υπάρχουσες προσεγγίσεις —εκτός από αυ-

3. Οι θεωρίες για τη φτώχεια εκτείνονται σε ένα μεγάλο εύρος: από αυτές που υποστηρίζουν ότι τα προσωπικά χαρακτηριστικά των ατόμων ευθύνονται για αυτή, μέχρι το ότι η φτώχεια είναι το αποτέλεσμα της λειτουργίας του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Κατ' επέκταση, οι προτεινόμενες πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας —στο μέτρο που υπάρχουν— εκτείνονται από την παρέμβαση για τη «διόρθωση» των «κακών» χαρακτηριστικών των ατόμων μέχρι την εκ βάθρων ανασύνταξη του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Βλ. R. Berthoud, J. Brown (1981), σ. 7-13.

τές που συγκροτούνται με βάση καθαρά υποκειμενικά κριτήρια⁴—εμπίπτουν σε δύο βασικές κατηγορίες που θεωρούν ότι η φτώχεια είναι:

- i. το να έχεις λιγότερα από ένα αντικειμενικά προσδιορισμένο απόλυτο ελάχιστο (Hagenaars A. - de Vos K. 1988, σ. 212)
- ii. το να έχεις ένα επίπεδο διαβίωσης κατώτερο του συνηθισμένου επιπέδου της χώρας που ζεις (Townsend P. 1979, σ. 17).

Δεν θα μας απασχολήσουν εδώ οι κριτικές γύρω από τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των παραπάνω προσεγγίσεων.⁵ Αξίζει όμως να σημειωθούν δύο σημεία. Το πρώτο είναι ότι όλοι οι μελετητές του φαινομένου της φτώχειας συμφωνούν στο ότι για την εμφάνιση/ διατήρησή του ευθύνεται η ανεπάρκεια πόρων και μέσων. Το δεύτερο σημείο αφορά τη διαφωνία τους ως προς το εάν η εν λόγω ανεπάρκεια προσδιορίζεται σε σχέση με τα απαραίτητα για ένα ελάχιστο επίπεδο επιβίωσης (απόλυτη φτώχεια) ή με ένα κοινωνικά αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης (σχετική αποστέρηση). Εμφανώς η πρόκριση της πρώτης προσέγγισης υπερτονίζει τα βιολογικά χαρακτηριστικά/ανάγκες του ανθρώπου και βρίσκει πρόσφορο έδαφος στα τεκταινόμενα σε ορισμένες χώρες του λεγόμενου «τρίτου κόσμου» που δεν έχουν μέχρι τώρα λύσει προβλήματα επισιτισμού και βιολογικής επιβίωσης (Sen A. 1983, σ. 39-153). Παραπέμπει επίσης σε παρελθόντα επίπεδα κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης των σημερινών «αναπτυγμένων» χωρών (Rowntree S. 1901). Ο δεύτερος τρόπος θεώρησης φαίνεται να αρμόζει στις «αναπτυγμένες» χώρες και τονίζει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά/ανάγκες του ανθρώπου (Townsend P. 1979, 1987).

Η συνεχιζόμενη διαφωνία μεταξύ των υποστηρικτών της απόλυτης φτώχειας και της σχετικής αποστέρησης⁶ φαίνεται να αντλεί επιχειρήματα από το γεγονός ότι το χάσμα της οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών και του τρίτου κόσμου εκδηλώνεται και με διαφορετικές μορφές φτώχειας.

4. Με τις οποίες δεν θα ασχοληθούμε εδώ, αλλά ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στα άρθρα: B. Van Praag, Th. Goedhart, A. Kapteyn (1980). "The Poverty Line — A Pilot Survey in Europe." *The Review of Economics and Statistics* 3: 461-465. Th. Goedhart, A. Kapteyn, B. Van Praag (1977). "The Poverty Line: Concept and Measurement." *The Journal of Human Resources* XII, 4: 503-519. A. Kapteyn, P. Kooreman, R. Willemse. (1988). "Some Methodological Issues in the Implementation of Subjective Poverty Definitions." *The Journal of Human Resources* XXIII, 2: 222-242. Κριτικές της μεθόδου στα άρθρα: D. Piachaud (1987). "Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security." *Journal of Social Policy* 16, 2: 190-194.

5. Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να βρει μία κριτική παρουσίαση του συνόλου των προσεγγίσεων στο Sen A. (1983), σ. 9-38.

6. Ενδεικτική η ανταλλαγή απόψεων μεταξύ P. Townsend και A. Sen (1985) που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Oxford Economic Papers* 37: 659-676.

Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι η προσπάθεια μέτρησης της φτώχειας στις αναπτυσσόμενες χώρες με την εφαρμογή μεθοδολογίας που απορρέει από την απόλυτη έννοιά της δεν θα αποδώσει και αυτό γιατί τέτοιο φαινόμενο δεν υπάρχει πλέον σε αυτές τις χώρες. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και σήμερα πληθυσμιακές ομάδες που πλήττονται από ακραίες συνθήκες της φτώχειας,⁷ αλλά απλώς ότι η συχνότητα εμφάνισής τους είναι στατιστικά μη σημαντική. Στο βαθμό όμως που αναγνωρίζεται ότι η βιολογική υπόσταση του ατόμου προϋποτίθεται της κοινωνικής του υπόστασης, τότε πρέπει οι —έστω λίγες— περιπτώσεις ακραίας φτώχειας να αποτελούν αντικείμενο ενδιαφέροντος. Κατά συνέπεια, μπορούμε να δεχτούμε την άποψη ότι η έννοια της σχετικής αποστέρησης περιέχει έναν πυρήνα απόλυτης φτώχειας, ο οποίος συναρτάται άμεσα με τη βιολογική υπόσταση του ατόμου (Sen A. 1976, 1981, 1985).

Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου δεχόμαστε ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν ξεπεράσει το φάσμα της απόλυτης φτώχειας και ότι η πιθανότητα επανεμφάνισής της είναι αμελητέα. Επιβάλλεται, λοιπόν, η υιοθέτηση μιας προσέγγισης που να είναι συμβατή με την έννοια της σχετικής φτώχειας. Πιο συγκεκριμένα, υιοθετείται ο ορισμός της Ε.Ο.Κ. : φτωχά είναι εκείνα τα νοικοκυριά που το εισόδημά τους είναι μικρότερο του 50% του μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος της χώρας.⁸

Η μετατροπή του διαθέσιμου εισοδήματος σε ισοδύναμο κατ' αντιστοιχία ενήλικα και η προσαρμογή του προκύπτοντος ορίου φτώχειας στο εκάστοτε μέγεθος νοικοκυριού επιτυγχάνεται με την εφαρμογή της κλίμακας ισοδυναμίας ύψους 0,7 μονάδων. Ενώ όμως η χρήση ενιαίας κλίμακας ισοδυναμίας εξυπηρετεί την προσαρμογή της γραμμής φτώχειας στο μεταβάλλόμενο κόστος ζωής, όταν μεταβάλλεται το μέγεθος του νοικοκυριού, δεν παύει να εισάγει προβλήματα (Beckerman W. 1979α, σ. 7). Τα προβλήματα αυτά είναι εννοιολογικά και μεθοδολογικά. Στα εννοιολογικά προβλήματα εντάσσε-

7. Π.χ. πείνα παιδιών στην Αμερική του σήμερα, όπως αποκαλύπτει έρευνα του Food Research and Aciton Center της Ουάσιγκτον. Σχετική ανταπόκριση δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αυγή* 23-10-1988 σ. 14.

8. Η ΕΟΚ χρησιμοποιεί και τα εναλλακτικά ποσοστά 40% και 60% του μέσου διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος (Μ.Δ.Ι. Εισ.), αλλά για λόγους συγκρισιμότητας με προηγούμενες εκτιμήσεις θα χρησιμοποιηθεί το 50%. Ο μαθηματικός τύπος του Μ.Δ.Ι. Εισ. έχει ως εξής:

$$Μ.Δ.Ι.Εισ. = \Sigma W_i(Y_i/F_i),$$

$$\text{όπου: } W_i = \frac{\text{αριθμός νοικ. μεγέθους } i}{\text{σύνολο νοικοκυριών}}$$

$$Y_i = \text{μέσο διαθέσιμο εισόδημα νοικ. μεγέθους } i$$

$$F_i = \text{κλίμακα ισοδυναμίας για τα νοικ. μεγέθους } i$$

ται η μη ενσωμάτωση των διαφορετικών καταναλωτικών αναγκών των μελών των νοικοκυριών ανάλογα με το φύλο, ηλικία κ.λπ. Έτσι, η υπόθεση ότι το καταναλωτικό πρότυπο των μελών του νοικοκυριού διαφέρει από το αντίστοιχο του ενήλικα μόνο ως προς το ύψος και όχι ως προς τη σύνθεση, είναι ακραία. Τούτο σημαίνει ότι η ανάλυση καθίσταται εύλωτη στην κριτική. Τα μεθοδολογικά προβλήματα που εισάγει η χρήση ενιαίων κλιμάκων ισοδυναμίας σχετίζονται με το ότι είναι εξωγενώς δοσμένες⁹ και επομένως με υψηλή πιθανότητα μη αντιπροσωπευτικότητας. Ακόμα, δεν ενσωματώνουν τις οικονομίες κλίμακας που πιθανώς αναπτύσσονται με τη μεγέθυνση του νοικοκυριού.¹⁰

Έτσι, η άποψη ότι η χρήση της συγκεκριμένης κλίμακας ισοδυναμίας «δείχνει το βαθμό της ανισότητας από την οποία έχει εξαλειφθεί η επίδραση της σύνθεσης και του μεγέθους του νοικοκυριού» (Lansley S. 1980, σ. 137), θα πρέπει να αξιολογηθεί με προσοχή.

Εκτός από τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά προβλήματα που ήδη αναφέρθηκαν, η χρήση του συγκεκριμένου ορισμού της σχετικής φτώχειας δεν αποκαλύπτει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα του φαινομένου. Αυτό οφείλεται στους εξής —μεταξύ άλλων— λόγους. Ένας πρώτος λόγος είναι ότι η φτώχεια εντοπίζεται στα χαμηλά κλιμάκια της κατανομής των εισοδημάτων και έτσι φαίνεται να είναι δημιούργημα της ανισοδιανομής του. Η πρόταση αυτή έχει υποστηριχθεί επαρκώς τόσο θεωρητικά, όσο και εμπειρικά. Χαρακτηριστικό είναι το συμπέρασμα του Sen (1983, σ. 45) ότι ακόμη και οι λιμοί που συμβαίνουν σε ορισμένες χώρες του «τρίτου κόσμου» δεν έχουν ως κύρια αιτία την ανεπάρκεια σε τρόφιμα (και κατ' επέκταση των πόρων), αλλά τα «δικαιώματα» που έχουν εξασφαλίσει πάνω σε αυτά οι διάφορες κοινωνικές ομάδες.

Αν όντως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε είναι αρκούντως δύσκολο να υποστηριχθεί η άποψη ότι στις αναπτυγμένες χώρες το πρόβλημα της φτώχειας των ατόμων/νοικοκυριών αντανακλά την ανεπάρκεια των πόρων των χωρών αυτών για την εξασφάλιση ενός κοινωνικά αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης, όταν μάλιστα είναι γνωστό ότι μερικοί παραγωγικοί κλάδοι παρουσιάζουν υπερπαραγωγή.

Επομένως, η συνύπαρξη φτώχειας και υπερπαραγωγής (ή και καταστροφής της παραγωγής διαφόρων προϊόντων), αποκλείει την «εύκολη» εξήγηση

9. Για μια μέθοδο υπολογισμού κλιμάκων ισοδυναμίας από στοιχεία των οικογενειακών προϋπολογισμών, βλ. Fiegehen G.C., Lansley P.S. and Smith A.D. (1977), σ. 92-108.

10. Η σημασία αυτού του παράγοντα δεν φαίνεται να είναι βαρύνουσα γιατί έχει υπολογισθεί ότι το 1981 οι οικονομίες κλίμακας είχαν την τιμή 0,8 περίπου, πράγμα που σημαίνει ότι πρακτικά δεν υπάρχουν, βλ. Καργιωργας Σ. και συνεργάτες, στο «Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα» κεφ. Ι (υπό έκδοση).

ότι η αιτία της φτώχειας των πολιτών είναι η φτώχεια της χώρας. Η αναζήτηση λοιπόν των αιτιών της φτώχειας των πολιτών στρέφεται στις επιπτώσεις των μηχανισμών (θεσμοθετημένων ή μη) πάνω στη δυνατότητα/ικανότητα των νοικοκυριών να αποκτήσουν ένα «αποδεκτό» επίπεδο διαβίωσης. Τέτοιοι μηχανισμοί μπορεί να είναι η αρχική διανομή και αναδιανομή του εισοδήματος ή (και) τα συστήματα εκπαίδευσης, υγείας κ.λπ., που δεν εξασφαλίζουν την ισοκατανομή των ευκαιριών σε όλες τις κοινωνικές μονάδες.

Ένας δεύτερος λόγος είναι ότι το εισόδημα εκλαμβάνεται ως «καλός» δείκτης των επιπέδων διαβίωσης των νοικοκυριών με διαφορετικές ανάγκες (μέγεθος). Αν και δεν θα με απασχολήσουν εδώ οι συζητήσεις γύρω από το θέμα, δύο παρατηρήσεις κρίνονται απαραίτητες.

Η πρώτη σχετίζεται με το γεγονός ότι το καθαρό εισόδημα στο δημοσίευμα δεν αναλύεται κατά πηγές, οπότε ο χειρισμός του ως ενιαίο σύνολο δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων γύρω από τη συνεισφορά κάθε πηγής στη δημιουργία της συνολικής φτώχειας. Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι δυνατό να μελετηθούν οι φτωχογεννητικές επιδράσεις επιμέρους μηχανισμών, όπως π.χ. της αγοράς εργασίας, του συστήματος συνταξιοδότησης κ.λπ., με αποτέλεσμα η περίπτωση ενός κανονικά εργαζόμενου μισθωτού, που βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας λόγω χαμηλών αποδοχών, να εξομοιώνεται με την περίπτωση ενός εργοδότη του οποίου το συγκυριακό ύψος των δηλωμένων κερδών του τον κατέταξε στην ομάδα των φτωχών.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τη δυνατότητα να ερμηνευθεί το φαινόμενο της φτώχειας με τη βοήθεια αποκλειστικά εισοδηματικών κατηγοριών. Σύμφωνα με πρόσφατο άρθρο υπολογίστηκε ότι από τα 100 νοικοκυριά που εισέρχονται στη φτώχεια, μόνο τα 50 βρέθηκαν σε αυτή την κατάσταση λόγω μείωσης του εισοδήματός τους. Ακόμη, από το ίδιο άρθρο συμπεραίνεται ότι από τα 100 νοικοκυριά που εξέρχονται από τη φτώχεια τα 75 το οφείλουν σε αύξηση του εισοδήματός τους (Bane, M.-J. 1986, σ. 18-20). Εκτός λοιπόν του ότι πιστοποιείται το πολύπλοκο και πολυαιτιακό του προβλήματος της φτώχειας,¹¹ η διαφορική επίδραση των αυξομειώσεων του εισοδήματος πάνω την έκτασή της υπονοεί και τον ειδικό χειρισμό του από τις πολιτικές καταπολέμησής της.

Από τις προηγούμενες παρατηρήσεις συνάγεται ότι η εικόνα της φτώχειας όπως παρουσιάζεται μέσα από τα εισοδηματικά στοιχεία είναι ανάλογη με την αντιπροσωπευτικότητα του εισοδήματος ως δείκτη του βιοτικού

11. Εννοούνται οι μη εισοδηματικές διαστάσεις της φτώχειας οι οποίες αν και δεν είναι δυνατό να συνυπολογισθούν προς το παρόν, όμως, ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο υπό έκδοση: Καράγιωργας Σ. και συνεργάτες, στο «Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα» κεφ. 7-15, για μια εκτεταμένη ανάλυση των σχέσεων της φτώχειας με εκπαίδευση, κατοικία και υγεία.

επιπέδου.¹² Ο τρίτος λόγος που σχετίζεται με τη μερικότητα του εισοδήματος ως εξηγηματική μεταβλητή της φτώχειας, αναφέρεται στην (υπονοούμενη) πολιτική καταπολέμησής της. Είναι γνωστό ότι το εισόδημα προσδιορίζει το δυνητικό επίπεδο κατανάλωσης. Έτσι, οι προκύπτουσες ανισότητες (φτώχεια) υπονοούν ανισότητες ευκαιριών, πράγμα που σημαίνει ότι η παρέμβαση της πολιτικής για την άρση τους δεν εξασφαλίζει και την αυτόματη άρση των ανισοτήτων αποτελέσματος.¹³

Συμπερασματικά, η προτεινόμενη εισοδηματική μέθοδος μέτρησης της φτώχειας έχει χαρακτηριστεί «έμμεση» (Ringen S. 1988, σ. 355) και «δεύτερη άριστη λύση» (Sen A. 1983, σ. 45), σε σύγκριση με τη μέθοδο υπολογισμού της από στοιχεία της κατανάλωσης. Από τη μέχρι τώρα ανάλυση φαίνεται να είναι και μερική ως προς τη συνολική φτώχεια, με την έννοια ότι αναλύει μία από τις πλευρές του προβλήματος. Κατά μία άλλη διατύπωση, η εισοδηματική μέθοδος μέτρησης της φτώχειας στηρίζεται στην άποψη ότι η φτώχεια είναι μία ακραία μορφή άνισης διανομής του εισοδήματος χωρίς να συνεκτιμά και τις μη εισοδηματικές της διαστάσεις.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Για τη μέτρηση των διαστάσεων της φτώχειας έχουν αναπτυχθεί πολλά μέτρα, τα οποία αποκτούν περίπλοκη μορφή όπως προκύπτει από την αρθογραφία της «μετα-Sen 1976» περιόδου (Τσακλόγλου Π. 1989). Επί του παρόντος θα χρησιμοποιηθούν τα πλέον συνηθισμένα μέτρα (δείκτες) που είναι τα εξής:

α) ο δείκτης του κινδύνου φτώχειας (K_i) ή ποσοστό φτωχών ή έκταση της φτώχειας

$$K_i = q_i / n_i, (i = 1, 2, \dots, 6 +) \quad (1)$$

όπου: q_i = αριθμός φτωχών νοικοκυριών μεγέθους i
 n_i = σύνολο νοικοκυριών μεγέθους i

12. Τα ποιοτικά προβλήματα των συγκεκριμένων εισοδηματικών στοιχείων αναλύονται σε προηγούμενο άρθρο: Καραντινός Δ. (1989).

13. Για περισσότερα επί αυτού του σημείου: Μπούζας Ν. (1989), (υπό έκδοση).

β) ο δείκτης της ποσοστιαίας συμμετοχής ($\Pi\Sigma_i$) κάθε ομάδας νοικοκυριών στο σχηματισμό της συνολικής φτώχειας

$$\Pi\Sigma_i = \Sigma\varphi_i, (i = 1, 2, \dots, 6 +) \quad (2)$$

$$\text{όπου: } \varphi_i = q_i / \Sigma q_i$$

ή κατανομή της φτώχειας σε κάθε ομάδα νοικοκυριών. Το παραπάνω μέτρο μπορεί να δεικτοποιηθεί (Δείκτης Συμμετοχής) χρησιμοποιώντας ως στάθμη-ση την ποσοστιαία συμμετοχή κάθε ομάδας νοικοκυριών στο σύνολο:

$$\Delta\Sigma_i = \varphi_i / v_i, (i = 1, 2, \dots, 6 +) \quad (3)$$

$$\text{όπου: } v_i = n_i / \Sigma n_i \text{ και } \Delta\Sigma > 0$$

Έτσι, με μια ματιά φαίνεται ποια ομάδα νοικοκυριών υπο/υπεραντιπροσωπεύεται στο σύνολο των φτωχών νοικοκυριών.

γ) ο δείκτης του χάσματος (X_i) ή ένταση της φτώχειας

$$X_i = z_i - y_i, (i = 1, 2, \dots, 6 +) \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \text{όπου: } z_i &= \text{όριο φτώχειας νοικοκυριών μεγέθους } i \\ y_i &= \text{μέσο εισόδημα νοικοκυριών μεγέθους } i \end{aligned}$$

Η υστέρηση του εισοδήματος των φτωχών νοικοκυριών από το μέσο εισόδημα (είτε σε απόλυτους αριθμούς, είτε ως ποσοστό του ορίου φτώχειας $X_i = z_i - y_i / z_i$)¹⁴ αφ' ενός αποκαλύπτει πόσο φτωχά είναι τα φτωχά νοικοκυριά και αφ' ετέρου μπορεί να εκληφθεί ως μια πρώτη εκτίμηση της έκτασης της αναδιανομής που είναι απαραίτητη για να εξαλειφθεί η φτώχεια.

Τα παραπάνω μέτρα ενώ θεωρούνται «εκ των ων ουκ άνευ», με το σκεπτικό ότι η γνωστοποίηση των διαστάσεων ενός προβλήματος εξυπηρετεί τη διαμόρφωση —αλλά και τον εκ των υστέρων έλεγχο της αποτελεσματικότητας— της «κατάλληλης» πολιτικής, όμως δεν είναι άμοιρα μειονεκτημάτων τα οποία αφορούν κυρίως την αδυναμία να περιγράψουν —το καθένα από μόνο του— επαρκώς τη φτώχεια (Clark S., Hemmings R., Ulph D. 1981, σ. 515-519).

14. Τα πλεονεκτήματα της χρήσης του χάσματος για την αποτύπωση της κατάστασης της φτώχειας: Beckerman W. (1979β), σ. 263-265.

Ο συγκερασμός των απλών μέτρων σε ένα έγινε από τον Sen A. (1976, σ. 225) (Δείκτης Sen):

$$d) \quad S_i = K_i [X_i' + (1 - X_i') G_i] \quad (5)$$

όπου: $K_i = q_i / n_i$

$X_i' = z_i - y_i / z_i$ (αναλογικό χάσμα φτώχειας)

G_i = Συντελεστής Gini νοικ. μεγέθους i

Σύμφωνα με τον οποίο η φτώχεια είναι συνισταμένη της έκτασης, της έντασης και της ανισοδιανομής του εισοδήματος μέσα στην ομάδα των φτωχών.

Η επιλογή των παραπάνω μέτρων συναρτάται με τους λόγους για τους οποίους αποκλείσθηκε η χρησιμοποίηση των υπόλοιπων και πλέον σύγχρονων μέτρων. Ο πρώτος λόγος έχει να κάνει με την περιορισμένη έκταση της πληροφόρησης που έχουμε στη διάθεσή μας. Ο δεύτερος αφορά το γεγονός ότι τα εν λόγω μέτρα δεν παύουν να διαιωνίζουν τα προβλήματα που υπάρχουν κατά το στάδιο της αναγνώρισης των φτωχών —τρόπος «κατασκευής» της γραμμής φτώχειας. Τρίτον, η ύπαρξή τους στηρίζεται σε κάποια (υπονοούμενη) συνάρτηση ευημερίας, με αποτέλεσμα να ανακύπτουν προβλήματα εννοιολογικά (Bigsten A. 1983, σ. 61). Και ο τέταρτος λόγος είναι το γεγονός ότι η κατασκευή τους στηρίζεται σε αυστηρές μαθηματικές υποθέσεις με συνέπεια να μην είναι πάντοτε εύκολη η εξήγηση των αριθμητικών αποτελεσμάτων που προκύπτουν από την εφαρμογή τους (Piachaud D. 1987).

Επομένως, η χρήση —στο παρόν στάδιο ανάλυσης— των συνηθισμένων μέτρων προφυλάσσει από ασάφειες γύρω από τους αριθμούς, ενώ δίνει τη δυνατότητα για μια πρώτη —αλλά καθοριστική— εικόνα της κατάστασης της φτώχειας.

Σύμφωνα λοιπόν με τα υπάρχοντα στοιχεία, τα όρια (γραμμές) φτώχειας έχουν ως εξής:

Μέγεθος νοικ.	1	2	3	4	5	6 +
Όριο φτώχειας						
(Ετήσιο εισ.						
χιλ. δρχ.)	211,9	360,2	508,6	656,9	805,2	953,5

Με βάση τα παραπάνω όρια και εφαρμόζοντας γραμμική ενδοπροβολή¹⁵ για

15. Ο μαθηματικός τύπος της γραμμικής ενδοπροβολής έχει ως εξής: $Y_i = Y_1 + (X_i - X_1 / X_2 - X_1) (Y_2 - Y_1)$, όπου: X = όρια εισοδήματος και $X_1 < X_i < X_2$, Y_i = πληθυσμός και $Y_1 < Y_i < Y_2$

τον υπολογισμό του αριθμού των φτωχών, βρέθηκε —όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1— ότι το μέγεθος του νοικοκυριού συναρτάται θετικά με τη φτώχεια ανεξάρτητα από τη μονάδα αναφοράς (νοικοκυριά/μέλη) και δείκτη μέτρησής της.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κίνδυνος και συμμετοχή (%) στη φτώχεια των:

α) νοικοκυριών, β) μελών

<i>Μέγεθος νοικ.</i>	<i>Νοικοκυριά</i>		<i>Φτωχά νοικ.</i>		<i>Κίνδυνος</i>	<i>Φτωχά μέλη</i>	
	<i>Αρ.</i>	<i>%</i>	<i>Αρ.</i>	<i>%</i>		<i>Αρ.</i>	<i>%</i>
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1	187,5	16,5	14,8	6,9	7,9	14,8	2,0
2	285,6	25,2	35,1	16,3	12,3	70,2	9,3
3	246,9	21,7	43,2	20,1	17,5	129,7	17,2
4	321,0	27,5	81,2	37,8	26,0	324,9	43,1
5	83,7	7,4	33,4	15,5	39,9	166,9	22,2
6 +	19,5	1,7	7,4	3,4	37,7	49,4	6,2
Σύνολο	1135,2	100,0	215,1	100,0	18,9	752,9	100,0

Πιο αναλυτικά, βρέθηκε ότι το 19% περίπου του συνόλου των νοικοκυριών κατατάσσεται στη κατηγορία των φτωχών. Το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε 215,1 χιλ. νοικ. ή σε 752,9 χιλ. μέλη —22,5% του συνόλου των μελών. Τα υψηλότερα ποσοστά των φτωχών μελών έναντι των αντιστοίχων των νοικοκυριών προαναγγέλλουν ότι τα πολυπληθή νοικοκυριά υποφέρουν περισσότερο από τη φτώχεια, από ό,τι τα ολιγομελή. Η προηγούμενη ένδειξη ενισχύεται από ένα δεύτερο συμπέρασμα που προκύπτει από τον ίδιο πίνακα —στήλη 5— όπου ο κίνδυνος φτώχειας βαίνει αυξανόμενος όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού μέχρι που φτάνει στη μέγιστη τιμή του 40% περίπου για τα 5μελή νοικοκυριά. Ακόμη, τα 4μελή νοικοκυριά και τα μέλη τους παρουσιάζουν τις μέγιστες τιμές συγκέντρωσης στη φτώχεια (37,8% και 43,1% αντίστοιχα).

Η ένταση της φτώχειας βαίνει αυξανόμενη όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού (Πίνακας 2). Τα 6μελή νοικοκυριά παρουσιάζουν τη μέγιστη απόκλιση από τη γραμμή φτώχειας (κατά μέσον όρο 331 χιλ. δρχ. ετησίως), ενώ τα 4μελή και μεγαλύτερα εμφανίζουν χάσμα υψηλότερο του μέσου. Το συνολικό χάσμα ανέρχεται σε 32,2 δισ. δρχ. περίπου ή στο 3,1% του συνολικού καθαρού εισοδήματος.

Οι μέχρι τώρα διαπιστώσεις πιστοποιούνται και από τον Πίνακα 3, όπου

και παρουσιάζονται οι δείκτες σχετικού κινδύνου, σχετικού χάσματος και Sen.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ένταση ή χάσμα της φτώχειας

Μέγεθος νοικ.	Μέσο χάσμα (χιλ. δρχ.)	Συνολ. χάσμα Αρ.	(δισ. δρχ.) %	Αναλογικό χάσμα (% γραμ. φτώχειας)
	(1)	(2)	(3)	(4)
1	62.9	0.93	2,9	29,7
2	76.9	2.70	8,4	21,3
3	114.5	4.95	15,4	22,5
4	173.7	14.11	43,5	26,4
5	211.2	7.05	21,9	26,2
6 +	331.0	2.44	7,5	34,7
Σύνολο	149.6	32.18	100,0	32,7

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Δείκτες φτώχειας

Μέγεθος νοικ.	Σχετ. κινδ.	Σχετ. χάσμα	Sen
	(1)	(2)	(3)
1	0,41	0,42	0,031
2	0,65	0,51	0,039
3	0,92	0,76	0,056
4	1,37	1,15	0,097
5	2,01	1,41	0,151
6 +	2,00	2,21	0,171
Σύνολο	—	—	0,081

Και οι τρεις δείκτες εμφανίζουν αυξανόμενες τιμές —όχι όμως με τον ίδιο ρυθμό— όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού. Με άλλα λόγια, συμπεραίνεται ότι τα πολυμελή νοικοκυριά όχι μόνο παρουσιάζουν μεγάλη πιθανότητα να βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας, αλλά και είναι περισσότερο φτωχά από τα ολιγομελή.

Για τον στατιστικό έλεγχο της παραπάνω διαπίστωσης εκτιμήθηκαν οι συντελεστές γραμμικής συσχέτισης Spearman και Kendall μεταξύ του σχετικού κινδύνου και του σχετικού χάσματος (Πίνακας 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συντελεστές γραμμικής συσχέτισης
Spearman (1) και Kendall (2)

(1) Κίνδυνος-χάσμα		(2) Κίνδυνος-χάσμα
0,9429	— συντελεστές —	0,8667
(6)	— αριθμ. παρατηρήσεων —	(6)
0,0350	— επίπεδο στατιστικής — σημαντικότητας	0,0146

Οι τιμές των συντελεστών αυτών πλησιάζουν το 1 και σε επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας 3,5% και 1,46% αντίστοιχα. Πρακτικά αυτό σημαίνει επαλήθευση, από την στατιστική, της διαπίστωσης ότι η έκταση καθώς και η ένταση της φτώχειας αυξάνονται με τη σταδιακή μεγέθυνση του νοικοκυριού.

Συμπερασματικά από την προηγούμενη ανάλυση φάνηκε ότι η αύξηση του καθαρού εισοδήματος που συμβαίνει παράλληλα με τη μεγέθυνση του νοικοκυριού δεν είναι αρκετή για να καλυφθούν οι επιπλέον ανάγκες που δημιουργούνται.

ΕΝΑ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Στην εισαγωγή του άρθρου σημειώθηκε ότι η μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του «προφίλ» των φτωχών μπορεί να αποκαλύψει τις αιτίες της φτώχειας. Η σύγκριση όμως των ευρημάτων του παρόντος άρθρου με τα ευρήματα ορισμένων άλλων εργασιών (Πίνακας 5) δεν είναι δυνατή, κυρίως γιατί σε αυτές τις μελέτες χρησιμοποιείται το εισόδημα/καταναλωτική δαπάνη της χώρας για τον υπολογισμό του ορίου φτώχειας και όχι αντίστοιχο μέγεθος της Περιοχής της Πρωτεύουσας.¹⁶ Παρ' όλα αυτά, προκύπτει η ένδειξη ότι η φτώχεια παραμένει σε υψηλά επίπεδα στην εν λόγω περιοχή. Πρακτικά, πάντως, δεν μπορεί να εξαχθεί συμπέρασμα για το εάν αυξήθηκε ή μειώθηκε η φτώχεια στην Περιοχή της Πρωτεύουσας κατά το χρονικό διάστημα 1981-1984.

16. Εξάλλου, ούτε ο ίδιος ακριβώς ορισμός της φτώχειας χρησιμοποιήθηκε, ούτε και αναφορά γίνεται στην Περιοχή της Πρωτεύουσας αλλά μόνο στις Αστικές Περιοχές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Δημοσιευμένες μελέτες γύρω από τη φτώχεια

Συγγραφέας	Χρόνος που μελετάται	Ορισμός φτώχειας	Κίνδυνος φτώχειας	
			Αστικές (3)	Περ. Πρωτ. (4)
Καραντινός (a)	1974	Ελάχιστο όριο συντήρησης.	16,08	—
Beckerman (b)	1974	Εισόδημα διμελούς = μέσο κατά κεφαλή διαθέσιμο χώρας.	11,70	—
Κανελλόπουλος (c)	1974	50% του κατά κεφαλή εισοδήματος.	15,00	—
Καράγιωργας και συν. (d)	1974	50% του μέσου καθαρού κατά κεφαλή εισοδήματος.	15,07	—
	1981	εισοδήματος.	13.64	10,23

Πηγές: (a) Δ. Καραντινός (1985), σ. 188

(b) W. Beckerman (1979), σ. 22

(c) Κ. Κανελλόπουλος (1986), σ. 68

(d) Σ. Καράγιωργας και συν. (υπό έκδοση)

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Εξέλιξη της ανεργίας και του λόγου εξαρτημένα-ανεξάρτητα μέλη στην Περιοχή Πρωτεύουσας 1981-1984

Χρόνος	Ερ. Δυν. (χιλ.)	Μη-Ερ. Δυν. (χιλ.)	Άνεργοι (χιλ.)	% ανεργίας (3/1)	εξαρτημένα/ ανεξάρτητα (2/1)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1981	1154.6	1431.3	75.6	6,55	1,24
1982	1207.8	1430.7	93.3	7,72	1,18
1983	1184.3	1289.6	137.0	11,56	1,09
1984	1156.5	1327.1	139.6	12,07	1,14

Πηγές: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού Ε.Σ.Υ.Ε. αντίστοιχων ετών.

Ακόμη, η έμμεση επισήμανση της εξέλιξης της δεν είναι εύκολη τη στιγμή που οι θεωρούμενες βασικές αιτίες: ανεργία (Sawhill I. 1988, σ. 1092) και οικονομική ανέχεια που συνεπάγεται *ceteris paribus* η αύξηση του λόγου

των εξαρτωμένων / ανεξάρτητα μέλη, παρουσιάζουν αντίθετες τάσεις όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 6.

Βέβαια, ο κατάλογος των πιθανών μεταβλητών (αιτιών) που εξηγούν τη φτώχεια δεν εξαντλείται εδώ. Έχει υποστηριχθεί ότι συνεισφέρουν σημαντικά, η οικονομική ανάπτυξη, η ανισοδιανομή του εισοδήματος, οι οικονομικές κρίσεις κ.λπ.¹⁷ Όσον αφορά τις δημογραφικές μεταβλητές έχει βρεθεί ότι η εξηγηματική τους ικανότητα είναι όχι μόνο περιορισμένη (Ross, Danziger, Smolensky 1985), αλλά επιπλέον μένουν αναπάντητα βασικά ερωτήματα. Τέτοια ερωτήματα είναι για παράδειγμα, πώς και πόσο η φτώχεια επηρεάζει τις δημογραφικές μεταβλητές ή γιατί το εισόδημα δεν αυξάνει με τον (κανονικοποιημένο) ρυθμό των 0,7 μονάδων για κάθε επιπλέον μέλος του νοικοκυριού.

Είναι φανερό ότι οι απαντήσεις στο πρώτο ερώτημα θα προέλθουν από τη μελέτη της επίδρασης των παραγόντων (κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών, ατομικών κ.λπ.) που καθορίζουν το μέγεθος του νοικοκυριού, θέμα που εξ αντικειμένου δεν είναι του παρόντος άρθρου. Επειδή όμως υποστηρίζεται η άποψη ότι τα προσωπικά χαρακτηριστικά των φτωχών ευθύνονται για τη φτώχεια τους —θεωρίες της υποकुλυτούρας της φτώχειας¹⁸— πράγμα που στη συγκεκριμένη περίπτωση συμπίπτει με το ότι το μεγάλο μέγεθος του νοικοκυριού είναι αποτέλεσμα των προσωπικών χαρακτηριστικών των υπευθύνων του νοικοκυριού, επιβάλλεται ένας σύντομος έστω σχολιασμός.

Για να εξηγηθεί η φτώχεια από τα προσωπικά χαρακτηριστικά των φτωχών, θα πρέπει να γίνει η υπόθεση ότι αυτά είναι αποτέλεσμα ελεύθερων επιλογών. Δεχόμενοι όμως αυτή την άποψη απορρίπτουμε κατ' ουσία το δεσμευμένο των επιλογών που προέρχεται από αντικειμενικές συνθήκες π.χ. ανεργία, πληθωρισμός κ.λπ., αλλά και την αλληλοεξάρτηση μεταξύ ατομικού και συνολικού.

Με άλλα λόγια, η αποδοχή της εξήγησης ότι η φτώχεια είναι το αποτέλεσμα αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά των ατομικών επιλογών, αφ' ενός υποβιβάζει τα προβλήματα της κοινωνίας σε ατομικά και αφ' ετέρου, υπονοεί ότι τα προβλήματα αυτά είναι ανεξάρτητα από τη λειτουργία του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος.¹⁹ Έτσι, οι παρεμβάσεις που γίνονται μέσω της κοινωνικής πολιτικής δεν έχουν στόχο —μεταξύ άλλων²⁰— την

17. Για μια παρουσίαση των αιτιών της φτώχειας: Sawhill, I.V. (1988, σ. 1085-1113).

18. Ο Rowntree S. (1901) διετύπωσε την έννοια της δευτερογενούς φτώχειας η οποία είναι αποτέλεσμα της κακής χρήσης των χρημάτων. Πιο πρόσφατα, ο Lewis O. (1965) υποστήριξε την άποψη ότι οι φτωχοί διαθέτουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από την υπόλοιπη κοινωνία.

19. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, αναφέρεται η άποψη ότι η ανεργία είναι εκούσια: Minford P. (1985).

20. Βέβαια, όλοι οι μελετητές του θέματος της κοινωνικής πολιτικής δεν συμφωνούν για

απάλυνση των συνεπειών της λειτουργίας του, αλλά τη «διόρθωση» των «κακών» χαρακτηριστικών των ατόμων.

Στο βαθμό όμως που η συγκρότηση του συνολικού —με την ευρεία έννοια— δεν είναι προσθετική και ανεξάρτητη τόσο σε επίπεδο αιτιών, όσο και σε επίπεδο συνεπειών (αποτελεσμάτων), τότε είναι δύσκολο να προκριθεί η θεώρηση της φτώχειας ως ατομικό πρόβλημα και μάλιστα συνειδητά επιλεγμένο, τη στιγμή που η κοινωνική ανέλιξη ως στόχος των σύγχρονων κοινωνικών μονάδων/ομάδων επιτυγχάνεται μέσω και της οικονομικής ευμάρειας.

Κατά συνέπεια, τίθεται το δεύτερο ερώτημα, γιατί η εισοδηματική ευμάρεια των νοικοκυριών βαίνει μειούμενη όσο αυξάνεται το μέγεθός τους με αποτέλεσμα τα πολυμελή νοικοκυριά να εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας. Με δεδομένο ότι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά —per se— αδυνατούν να εξηγήσουν τη φτώχεια, η οποία είναι το αποτέλεσμα της άνισης διανομής του εισοδήματος, επιχειρείται η διερεύνηση των αιτιών που οδηγούν ορισμένα νοικοκυριά στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια. Η ενέργεια αυτή εντάσσεται στη διαδικασία μετάβασης από την κατανομή του εισοδήματος στη διανομή, στη διατύπωση, δηλαδή, των «κανόνων» που ρυθμίζουν την πρόσβαση των νοικοκυριών στο εισόδημα.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι η ανάλυση που ακολουθεί είναι στατική. Τούτο γιατί δεν είναι δυνατή η μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης της φτώχειας. Επίσης είναι μία ανάλυση κατά προσέγγιση επειδή θα χρησιμοποιηθούν στοιχεία ακαθάριστου εισοδήματος και δημογραφικά στοιχεία των νοικοκυριών —μέγεθος και σύνθεση— που αναφέρονται στο 1983 και όχι στο 1984. Ακόμη, δεν θα επιχειρηθεί η διατύπωση των κανόνων της διανομής και η αρμόζουσα θεωρητική θεμελίωση, αλλά μόνο ο εντοπισμός των πιθανών αιτιών.

Από την πορεία του κατά κεφαλή εισοδήματος σε σχέση με το μέγεθος του νοικοκυριού προκύπτει ότι η ικανότητα/δυνατότητα των μελών να αποκτήσουν εισόδημα βαίνει μειούμενη όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού (Πίνακας 7).

Η προηγούμενη διαπίστωση συμπίπτει με το γεγονός ότι στη σύνθεση των νοικοκυριών κατά ηλικίες και μέγεθος (Πίνακας 8), τα πολυμελή (4 + άνω) παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά νέων μέχρι 19 ετών σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά. Έτσι, προκύπτουν τέσσερις εναλλακτικές —όχι όμως

τους στόχους που εξυπηρετούνται από τις παρεμβάσεις στο όνομά της. Έτσι, υπάρχουν θεωρίες που υποστηρίζουν ότι η κοινωνική πολιτική είναι ένα εργαλείο (μέσο) για την εξασφάλιση/διαϊώνιση της «κοινωνικής τάξης» και άλλες που τη βλέπουν ως ένα επιπλέον θεσμό του οικονομικού συστήματος της εκμετάλλευσης και συσσώρευσης του κεφαλαίου (Gordon L. 1988, σ. 609-647).

και αμοιβαία αποκλειόμενες— υποθέσεις για την εξήγηση του πώς συμβιβάζεται η αυξανόμενη παρουσία νέων —γενικότερα εξαρτημένων— ατόμων και το μειούμενο κατά κεφαλή εισόδημα, όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κατά κεφαλή ακαθάριστο ετήσιο εισόδημα

α) ανά μέγεθος νοικοκυριού, β) ανά πηγές

Μεγ. νοικ.	Πηγές εισοδήματος			
	εισόδημα (χιλ. δρχ.) (1)	απασχόληση* (χιλ. δρχ.) (2)	κοιν. βοήθ.η. (χιλ. δρχ.) (3)	άλλες** (χιλ. δρχ.) (4)
1	624	475.8	4.3	161.9
2	492	323.6	5.5	162.9
3	390	246.3	4.3	136.4
4	330	211.5	4.8	113.7
5	264	211.3	2.4	50.3
6 +	280	201.4	5.9	72.7
Σύνολο	378	244.0	5.1	128.9

* μισθωτή εργασία, αυτοαπασχόληση, ελεύθερο επάγγελμα, επιχειρηματική δραστηριότητα

** τόκοι-μερίσματα, εμβάσματα, διατροφή, παροχές προς εργαζόμενους, γεωργική εκμετάλλευση

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Σύνθεση των νοικοκυριών κατά α) μέγεθος και β) ηλικία των μελών (1983)

Μεγ. νοικ.	μέχρι 19 (1)	Ηλικίες 20-64 (2)	65 + (3)	λόγος (1+3)/2 (4)	ποσοστά % 4 (5)
1	2.338	95.313	58.602	0,63	100,00
2	21.033	354.030	143.859	0,46	73,00
3	153.524	485.601	58.762	0,43	68,25
4	444.920	628.017	29.912	0,75	119,04
5	173.270	198.650	26.170	1,00	158,73
6 +	72.549	71.595	14.573	1,21	192,00
Σύνολο	867.664	1.833.169	331.878	0,65	103,17

Πηγή: Πανταζίδης Ν., Κασιμάτη Κ. και συνεργάτες (1984) *Μέγεθος και Σύνθεση του Πληθυσμού της Πρωτεύουσας* Ε.Κ.Κ.Ε., σ. 46, Πίνακας III.

Η πρώτη υπόθεση σύμφωνα με την οποία εμφανίζεται ο αριθμός των εξαρτημένων μελών με αυξανόμενο ρυθμό υποστηρίζεται από τη στήλη 5 του Πίνακα 8. Βέβαια, το γεγονός ότι η κατάταξη των μελών των νοικοκυριών σε εξαρτημένα ή ανεξάρτητα έγινε με βάση την ηλικία τους και όχι την ενεργό ή μη συμμετοχή στο οικονομικό γίνεσθαι, επιβάλλει την προσεκτική αξιολόγηση του ευρήματος.

Η δεύτερη υπόθεση είναι ότι ακόμη και εάν υπάρχουν παιδιά που εργάζονται (15 ετών και άνω σύμφωνα με το νόμο) ή και συνταξιούχοι, δεν αποκτούν αρκετό εισόδημα για την κάλυψη των αναγκών τους. Η πρόταση αυτή θα μπορούσε να αιτιολογηθεί και θεωρητικά μέσα στο πλαίσιο των θεωριών του ανθρώπινου κεφαλαίου ή του κύκλου ζωής (Φέτση Α. 1989). Τούτο όμως θα μπορούσε να συνδεθεί μόνο με το σκέλος της ικανότητας απόκτησης εισοδήματος σε σχέση με αυτούς που βρίσκονται στη ενεργό ηλικία 20-64 και όχι με το σκέλος που αφορά την κάλυψη των αναγκών τους.

Από την άλλη, είναι γνωστό ότι η ύπαρξη εξαρτημένων μελών στο νοικοκυριό εκλαμβάνεται είτε ως προϋπόθεση για τη μεταβίβαση εισοδήματος μέσω της οικονομικής πολιτικής με τη μορφή των οικογενειακών επιδομάτων, είτε μέσω της κοινωνικής πολιτικής με τη μορφή των κοινωνικών βοηθημάτων. Έτσι, διαμορφώνονται η τρίτη και τέταρτη υπόθεση. Η τρίτη σύμφωνα με την οποία τα θεσμοθετημένα οικογενειακά επιδόματα δεν καλύπτουν τις ανάγκες που δημιουργούνται από τη μεγέθυνση του νοικοκυριού κυρίως με νέους μέχρι 19 ετών. Όμως αυτή η υπόθεση δεν μπορεί να ελεγχθεί γιατί δεν είναι γνωστή η κατάσταση απασχόλησης των μελών ανά μέγεθος και σύνθεση του νοικοκυριού και δεν αναφέρονται τα οικογενειακά επιδόματα ως ξεχωριστό κονδύλι στο μισθό. Έτσι, ακόμη και αν ήταν γνωστά τα προηγούμενα, η ανάλυση θα κάλυπτε μόνο τους μισθωτούς²¹ που διακρίνονται από το νόμο τέτοιων επιδομάτων.

Τέλος, η τέταρτη υπόθεση λέει ότι τα κοινωνικά βοηθήματα δεν καλύπτουν επαρκώς τις ανάγκες που δημιουργούνται από τη μεγέθυνση του νοικοκυριού με εξαρτημένα μέλη. Ο έλεγχος της υπόθεσης αυτής γίνεται με βάση τη στήλη 3 του Πίνακα 7, από όπου προκύπτει ότι η συνεισφορά των κοινωνικών βοηθημάτων στη συγκρότηση του εισοδήματος είναι αμελητέα και ανεξάρτητη από το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού. Φυσικά, η προηγούμενη διαπίστωση μόνο ως ένδειξη μπορεί να εκληφθεί, τη στιγμή που τα κοινωνικά βοηθήματα δεν απορρέουν μόνο από το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού, αλλά συναρτώνται άμεσα με την κατάσταση υγείας, απασχόλησης κ.λπ. που αντιμετωπίζουν τα μέλη του.

21. Οι οποίοι το 1983 αποτελούν το 73% περίπου του συνόλου των απασχολούμενων στην Περιοχή της Πρωτεύουσας.

Αν και τα θέματα που τέθηκαν χρήζουν εξαντλητικής μελέτης, παρ' όλα αυτά, σε επίπεδο ενδείξεων φαίνεται ότι οι ανάγκες που δημιουργούνται στο νοικοκυριό από την αυξανόμενη παρουσία εξαρτημένων μελών —κυρίως νέων όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού— δεν αντισταθμίζονται ούτε από τα οικογενειακά επιδόματα ούτε από τα κοινωνικά βοηθήματα.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Στο παρόν άρθρο επιχειρήθηκε η μέτρηση της έκτασης και έντασης της φτώχειας στην Περιοχή της Πρωτεύουσας το 1984 και η μελέτη της σχέσης της με το μέγεθος και την (κανονικοποιημένη) σύνθεση των νοικοκυριών.

Για το σκοπό αυτό υιοθετήθηκε η άποψη ότι η φτώχεια είναι σχετική και ένας ανάλογος ορισμός εφαρμόστηκε στα στοιχεία της έρευνας του Ε.Κ.Κ.Ε. για την κατανομή του εισοδήματος. Για τον υπολογισμό των διαστάσεων της χρησιμοποιήθηκαν τα πλέον κοινά μέτρα (δείκτες).

Από την ανάλυση βρέθηκε ότι το 19% περίπου του συνόλου των νοικοκυριών της Περιοχής της Πρωτεύουσας διάγει κάτω από συνθήκες ειδοσηματικής φτώχειας. Ακόμη βρέθηκε ότι η φτώχεια είναι συνυφασμένη με το μεγάλο μέγεθος του νοικοκυριού και ότι μια αναδιανομή της τάξης του 3,1% του καθαρού εισοδήματος θα ήταν αρκετή για την εξάλειψή της.

Η τεκμηριωμένη —κατά την άποψή μας— απόρριψη των απόψεων ότι για τη φτώχεια των νοικοκυριών ευθύνεται η φτώχεια της χώρας ή τα προσωπικά χαρακτηριστικά των φτωχών, οδήγησε την αναζήτηση των αιτιών της φτώχειας στο χώρο της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος και κατ' επέκταση στο χώρο της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Τούτο προκύπτει, κυρίως, από το γεγονός ότι τα κοινωνικά βοηθήματα είναι αμελητέα στη σύνθεση του εισοδήματος και δεν φάνηκε να σχετίζονται με το μέγεθος/σύνθεση του νοικοκυριού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bane M.-J., Ellwood D.T. (1986). "Slipping Into and Out of Poverty: The Dynamics of Spells." *The Journal of Human Resources* 21 1: 1-23.
- Beckerman W. (1979a). *Estimates of Poverty in Greece 1974*. Geneva: ILO.
- . (1979b). "The Impact of Income Maintenance Payments on Poverty in Britain." *The Economic Journal* 89, 354: 261-279.
- Berthoud, R., Brown J. (1981). *Poverty and the Development of Anti-Poverty Policy in the U.K.* Policy Studies Institute. London: Heinemann Educational Books.

- Bigsten, A. (1983). *Income Distribution and Development*. Guilford, Surrey: Biddles Ltd.
- Clark, S., Hemming R., Ulph D. (1981). "On Indices for the Measurement of Poverty." *The Economic Journal* 91: 515-526.
- Delors, J. (1988). «Η Κοινωνία του Αύριο: Πλούτος ή Φτώχεια.» *Exchange* 8: 3-4.
- Van Ginneken W., (1980). "Some Methods of Poverty Analysis: An Application to Iranian Data, 1975-1976." *World Development* 8: 639-646.
- Fiegehen, G.C., Lansley P.S., Smith A.D. (1977). "Poverty and Progress in Britain, 1953-73." Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, L. (1988). "Does Welfare Regulate?" *Social Research* 55, 4: 609-630.
- Hagenaars, A., de Vos K. (1988). "The Definition and Measurement of Poverty." *The Journal of Human Resources* 23 2: 211-221.
- Κανελλόπουλος, Κ. (1986). «Εισοδήματα και Φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί Παράγοντες.» *Επιστημονικές Μελέτες* 22, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Καράγιωργας, Σ. και συνεργάτες (1989). «Διαστάσεις της Φτώχειας στην Ελλάδα.» ΕΚΚΕ (υπό έκδοση).
- Καραντινός, Δ. (1985). «Η Κατάσταση της Φτώχειας στην Ελλάδα.» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 56: 186-192.
- . (1989). «Διανομή Εισοδήματος και Οικονομική Ανισότητα: Εννοιολογικά και Εμπειρικά Προβλήματα.» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Παρόν τεύχος.
- Lansley, S. (1980). "Changes in Inequality and Poverty in U.K. 1971-1976." *Oxford Economic Papers* 32, 1: 134-150.
- Lewis, O. (1965). "The Children of Sanchez." Harmondsworth: Penguin Books.
- Minford, P. (1985). *Unemployment: Cause and Cure*. Oxford: Basil Blackwell Ltd. 2nd ed.
- Morris and Preston. (1986). "Poverty." *Bulletin of Economic Research* 38, 4: 300-318.
- Μπούζας, Ν. (1989). «Η Φτώχεια στην Ελλάδα: Στοιχεία και (υπονοούμενη) Πολιτική από Έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε.» *Εκλογή* (υπό δημοσίευση).
- Piachaudo, D. (1987). "Problems in the Definition and Measurement of Poverty." *Journal of Social Policy* 16, 2: 147-164.
- Ringen, S. (1988). "Direct and Indirect Measures of Poverty." *Journal of Social Policy* 17, 3: 351-365.
- Room, G. (1987). "New Poverty in the European Community." Center for the Analysis of Social Policy. Bath: University of Bath.
- Ross, Danziger and Smolensky. (1985). "The Level and Trend in Poverty, 1939-1979." Inst. for Research on Poverty, University of Wisconsin, Madison, June.
- Rowntree, S. (1901). *Poverty: A Study of Town Life*. London: Macmillan.
- Sawhill, I.V. (1988). "Poverty in the U.S.: Why Is It So Persistent?" *Journal of Economic Literature* 26 1073-1119.
- Sen, A. (1976). "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement." *Econometrica* 44, 2: 219-231.
- . (1981). *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford University Press.
- . (1983). "Poor, Relatively Speaking." *Oxford Economic Papers* 35: 153-169.
- . (1985). "A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: a Reply to Professor Peter Townsend." *Oxford Economic Papers* 37: 669-676.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Penguin Books.
- . (1985). "A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: a Rejoinder to Professor Amartya Sen." *Oxford Economic Papers* 37: 659-668.
- . (1987). "Deprivation." *Journal of Social Policy* 16, 2: 125-146.
- Τσακλόγλου, Π. (1989). «Μερικά Μεθοδολογικά Προβλήματα Σχετικά με τη Μέτρηση της Φτώχειας.» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Παρόν τεύχος.
- Φέτση, Α. (1989). «Θεωρίες Διανομής Προσωπικού Εισοδήματος από Εργασία.» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Παρόν τεύχος.